

Şâbanzâde Mehmed Efendi'nin *Âdâbü'l-hükâm* adlı eserinin müellif hattıyla yazılmış nüshasının ilk iki sayfası (Nuruosmaniye Ktp., nr. 4953)

Muhtevasından dolayı eserin ismi bazı nüshalarında *Mübâhase-i Seyf ü Kalem* ve *Münâzara-i Tiğ u Kalem* şeklinde de kaydedilmiştir. Kitapta müellife ait Farsça beyitler de bulunmaktadır. Birçok yazması bulunan eserin müellif tarafından istinsah edilmiş iki nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (Esad Efendi, nr. 3815; Zühdü Bey, nr. 500). 2. *Muzhirü'l-işkâl*. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin *Meşnevî*'sindeki anlaşılması zor nâdir kelimelerin Türkçe'ye yapılan açıklamalı tercümesidir. Alfabetik olarak sıralanan kelimelerin anlamları için yer yer şahit olarak beyitler yazılmış, zaman zaman uzun açıklamalara ve kısalara yer verilmiştir. Birçok nüshası bulunan eserin müellif tarafından Rebîülevvel 1111 (Eylül 1699), Rebîülevvel 1112 (Ağustos 1700) ve Rebîülâhîr 1113'te (Eylül 1701), istinsah edilen nüshaları Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (Şehid Ali Paşa, nr. 2690; Ayasofya, nr. 4774; Çor-

lulu Ali Paşa, nr. 295). 3. *Âdâbü'l-hükâm* (*Tercüme-i Tuhfe-i Mahmûd Muhtem*). Musannifek diye bilinen Fâtih Sultan Mehmed devri âlimlerinden Alâeddin Ali b. Muhammed el-Bistâmî'nin Sadrazam Mahmud Paşa için kaleme aldığı, devlet adamlarına birtakım nasihatleri içeren Farsça *Tuhfe-i Mahmûdiyye*'nin çevirisidir. Bursalı Mehmed Tâhir iki adından dolayı bu tercümeyi iki ayrı eser olarak kaydetmiştir. Baş taraftaki ifadelerden eserin III. Ahmed döneminde tercüme edildiği anlaşılmaktadır. Müellif hattıyla yazılmış bir nüshası Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde bulunan eser (nr. 4953) 1285'te (1868) İstanbul'da basılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Uşşâkizâde İbrâhim, *Zeyli Şekâik* (nşr. H. J. Kissling). Wiesbaden 1965, s. 677-678; Şeyhî, *Vekâyü'l-fuzalâ*, II, 73-74; Müstakimzâde, *Tuhfe*, s. 415; *Sicill-i Osmânî*, IV, 193; *Osmanlı Müellifleri*, II, 261-262; *İzâhu'l-meknûn*, II, 502.

REŞAT ÖNGÖREN

MEHMED EFENDİ, Vanî

(ö. 1096/1685)

Vâiz ve müfessir.

Van'ın Hoşap kasabasında dünyaya geldi. Babası Bistâm Efendi'dir. Doğduğu şehre nisbetle Vanî ve Hoşâbî nisbeleleriyle anılmıştır. Bazı kütüphane kataloglarında ve bibliyografik eserlerde Vankulu Mehmed Efendi ile (ö. 1000/1592) karıştırılmıştır. Mehmed Efendi'nin tahsil hayatına ilişkin ayrıntılı bilgilere yalnızca Uşşâkizâde'nin *Hadâyiku'l-hakâyık fi Tekmiletî's-Şekâyık Zeyli* adlı eserinde rastlanır (vr. 269^b). Onun belirttiğine göre Mehmed Efendi, Hoşap kasabasından küçük yaşlarda ayrıılıp Van'a gelerek ilim tahsiline burada başlamış, ardından Tebriz, Gence ve Karabağ'a gitmiştir. Karabağ'da hocası Molla Nûreddin Efendi'nin yanında on yıla yakın bir zaman kaldıktan sonra Erzurum'a geçmiş ve İstanbul'a gidinceye kadar orada yaşamıştır.

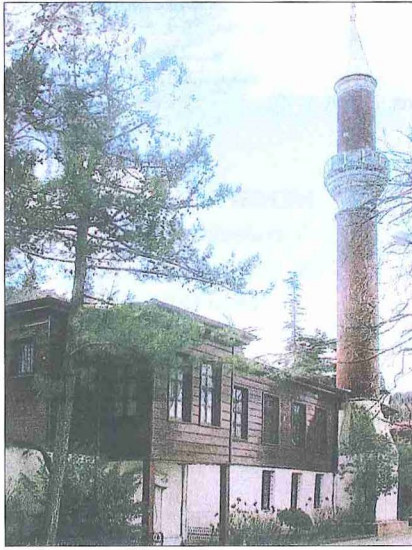
Mehmed Efendi'nin Erzurum'da ilk görevi vâizliktir. Talebelerinden İshak b. Hasan Tokadî, *Nazmü'l-ulûm* adlı eserinde hocasını öğüt denizine benzetmiştir (vr. 66^b). Vâizliğin yanı sıra ilim meclislerindeki sohbetleriyle de tanınan Mehmed Efendi, Zilhicce 1069'da (Eylül 1659) Erzurum beylerbeyi olarak şehre gelen Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın takdirimini kazandı. Fâzıl Ahmed Paşa sadrazam olunca (Rebîülevvel 1072 / Kasım 1661) onu İstanbul'a davet etti ve IV. Mehmed ile tanıştırdı. Mehmed Efendi kısa sürede padişahın yakın ilgisini kazandı. IV. Mehmed yanından ayırmadığı Mehmed Efendi'nin vaazlarını ve huzur derslerini dinler, her vesileyle ona izzet ve ikramlarda bulunurdu. Mehmed Efendi, 1076'da (1665) İstanbul'da Yenicami kürsü vâizliğine ve hâce-i sultânîlik görevine getirildi. Bu arada Şehzade Mustafa'nın hocalığını üzerine aldı ve kendisine hünkâr vâizi pâyesi verilince bu görevi damadı Seyyid Fezullah Efendi'ye devretti.

1094'te (1683) II. Viyana Kuşatması'na ordu vâizi olarak katılan Mehmed Efendi, Teşrifatçıbaşı Ahmed Ağa'nın *Viyana Seferi Rûznâmesi*'ne göre Viyana'yı kuşatan askerlerin siperlerini dolaşarak etkili sözlerle onları şevke getirmeye çalışmış ve bunda da başarılı olmuştur. Viyana Kuşatması'nın bozgunla sona ermesi Mehmed Efendi'yi de etkiledi. Vezîriâzam Ka-

ra Mustafa Paşa, bu seferin gerçekleşmesini sağlayabilmek için onun da içinde bulunduğu bir gruba vaazlar verdirmişti. Mehmed Efendi, aslında bu işe pek taraftar olmayan padişahın ikna edilmesinde ve kamuoyu oluşturulmasında etkili olmuş, bu durum onu savaşın başlıca teşvikçileri arasına sokmuştu. Bu sebeple IV. Mehmed, kamuoyunda meydana gelen galeyanı hafifletmek üzere çok sevdiği hocasını görevlerinden uzaklaştırdı ve Bursa Kestel'e sürgüne göndermek zorunda kaldı. Sürgün olayı Mehmed Efendi'yi çok üzdü ve bundan az sonra 14 Zilkade 1096'da (12 Ekim 1685) vefat etti. Mezarı Kestel'de yaptırmış olduğu caminin girişinde bulunmaktadır.

Vanî Mehmed Efendi'nin tanınmış iki öğrencisi bulunmaktadır. Bunlardan biri, Edirne Vak'ası'na yol açmasıyla tanınan damadı Şeyhülislâm Seyyid Fezullah Efendi, diğeri şair İshak b. Hasan Tokadî'dir. Mehmed Efendi'nin Ahmed, Mahmud ve Selman isminde üç oğlu vardır. Adı kaynaklarda geçmeyen bir dördüncü oğlu da Bursa Çendik Medresesi'nde müderrislik yapmıştır. Oğullarından Ahmed Efendi İstanbul pâyelilerindendi, Selman Efendi de Haremeyn evkafı müfettişiydi. Edirne Vak'ası'nda her ikisi de öldürülmüştür.

IV. Mehmed döneminin dinî ve siyasî alanda en etkili kişilerinden biri olan Mehmed Efendi, XVII. yüzyılın dinî hayatında önemli bir yer tutan mutasavvîf-fakih çekişmesinde fakihlerin yanında yer almıştır. Mutasavvîf şair Niyâzî-i Mısırî'nin Bursa'dan Limni adasına sürülmesi, Babeski'de bulunan bir Bektaşî tekkesinin yıkıtılması, Mevlevî ve Halvetî dergâhlarının kapatılmasından sorumlu tutulmaktadır. Niyâzî-i Mısırî, Mehmed Efendi ile olan mücadelesini bir eserine yansıtmış ve onun aleyhinde bir âyeti te'vil etmiştir. Tâhâ süresinin 42. âyetinde geçen "ve lâ teniyâ fî zikrî" ibaresindeki "venâ" fiilinden gelen kelimenin ism-i fâilini alarak, "Benim zikrimde gevşeklik göstermeyin" anlamındaki ifadeyi, "Benim zikrimde Vanî olmayın" şeklinde yorumlamıştır. Ayrıca ebced hesabına dayanarak Vanî'nin kendisine düşman olacağını, fakat sonunda kendisinin üstün geleceğini âyetlerden çıkarmaya çalışmıştır (Ateş, s. 239). Mesihlik iddiasıyla ortaya çıkan Sabatay Sevi'nin Mehmed Efendi huzurunda sorgulanması da bu dönemin önemli olaylarından biridir.

Vanî Mehmed Efendi'nin Vaniköy'de inşa ettirdiği cami

Mehmed Efendi'nin bazı hayratı vardır. Eskiden Papaz Bahçesi, Papaz Korusu denilen Üsküdar yakınlarındaki bir semti IV. Mehmed hocasına bağışlamış ve Boğaziçi'nde bulunan bu semt daha sonraları onun ismiyle Vaniköy diye anılmıştır. Semtin imarında Mehmed Efendi'nin büyük katkıları olmuştur. 1076 (1665) yılında buraya Vaniköy Camii'ni yaptırmış, ayrıca evler ve caminin yanına bir medrese inşa ettirmiştir. Cami ve ona ait bir yalı bugün halen mevcuttur. Padişah, Mehmed Efendi'ye cizye ve gümrük muhasebelelerinden 2000 akçe verdimiş, Bursa'da Kestel Kalesi ve çevresindeki birçok köyü de ona temlik ettirmiştir. Mehmed Efendi Kestel'de mescid, medrese ve imaret yaptırmıştır. Kestel'deki cami sürgününden önce 1084 (1673) yılında yapılmıştır.

Eserleri. Mehmed Efendi dinî-siyasî içerikli konularla ilgili olarak birtakım risâleler kaleme almış ve o dönemde çok okunan bazı eserlere hâşiyeler yazmıştır. 1. *Arâ'isü'l-Kur'ân ve nefâ'isi'l-Furkân ve ferâdisü'l-cinân*. Mehmed Efendi'nin en önemli eseri olup Kur'an kıssalarının bir tefsiri mahiyetindedir. İki bölümden meydana gelen eserin birinci bölümünde, âlemin yaratılışından başlamak üzere Kur'an'da adı geçen peygamberlerin kıssalarını anlatan âyetlerin tefsiri yapılmakta, ikinci bölümde Hz. Peygamber'in doğumundan vefatına kadarki hayatı il-

gili âyet, hadis ve rivayetlere dayanılarak anlatılmaktadır. Bu bölümün sonunda Hz. Ebû Bekir'in hilâfeti ve onun yalancı peygamberlerle mücadelesi söz konusu edilmektedir. Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi'nde bir (nr. 21525), Süleymaniye Kütüphanesi'nde dokuz, Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde de bir adet olmak üzere toplam on bir nüshası bilinmektedir. Brockelmann, bir yazmasının da Berlin Devlet Kütüphanesi'nde (nr. 1030) kayıtlı bulunduğunu söylemektedir (GAL, II, 581). 2. *A'mâlü'l-yevm ve'l-leyl*. Mehmed Efendi'nin sabah ve akşam yapmış olduğu, hadislerde yer alan dua ve zikirleri içeren bir risâlesinin Süleymaniye Kütüphanesi'nde bazı nüshaları bulunmaktadır (Lala İsmâil, nr. 727/4; Lâleli, nr. 164/1). 3. *Tasavvufî Bid'atlardan Sakınmaya Dair Bir Risâle*. Cehren zikir yapmanın mekruh olduğunu ortaya koyan eser Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (Hacı Beşir Ağa, nr. 406/3). Risâle bazı nüshalarda *Risâle fî kerâhiyyât el-cehr bi'z-zikr* (Esad Efendi, nr. 3819/2; Lala İsmâil, nr. 685/1) ve *Risâle fî hakki'l-farz ve's-sünne ve'l-bid'a fî ba'zı a'mâl* (Kasîdecizâde, nr. 663/1) ve *Risâle fî reddi ahvâlî'l-mübtedîn* (Hafid Efendi, nr. 453/3) adıyla da kaydedilmiştir. 4. *Münşeât*. Mehmed Efendi'nin zamanın devlet büyüklere yazmış olduğu mektupları ve bazı törenlerde yaptığı duaları içermektedir (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4308). Onun çeşitli konularda birkaç vaktan oluşan bazı ta'likat ve risâleleri de vardır (Pazarbaşı, s. 56-59).

BİBLİYOGRAFYA :

Vanî Mehmed Efendi, *Arâ'isü'l-Kur'ân*, Kayseri Râşid Efendi Ktp., nr. 21525, vr. 1^b; *Keşfü'z-zunûn*, İstanbul 1943, II, 1131; İshak b. Hasan Tokadî, *Nazmü'l-ulûm*, Kayseri Râşid Efendi Ktp., nr. 70, vr. 66^b; Naimâ, *Târih*, İstanbul 1147, II, 601; Uşşâkizâde İbrâhim, *Hadâyîku'l-hakâyık fî Tekmilîti's-Şekâyik Zeyli*, Kayseri Râşid Efendi Ktp., nr. 949, vr. 269^b-273^a; Silâhdar, *Târih*, I, 757; Belîğ, *Güldeste*, s. 209; Râşid, *Târih*, İstanbul 1153, I, 90, 387; Ayvansarâyî, *Hadikatü'l-cevâmi'*, II, 168-169; Hammer, *Osmanlı Devleti Tarihi* (trc. Mehmed Atâ, nşr. Münîm Çevik - Erol Kılıç), İstanbul 1986, XI, 152; *Sicill-i Osmanî*, IV, 710, 718; *Osmanlı Müellifleri*, II, 50; Brockelmann, GAL, II, 581; *Hediyyetü'l-ârifîn*, II, 299; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, IX, 102; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/1, s. 366, 417, 437; Süleyman Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, Ankara 1974, s. 239; *Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler*, Ankara 1986, IV, 28-30; Erdoğan Pazarbaşı, *Vanî Mehmed Efendi ve Arâ'isü'l-Kur'an*, Ankara 1997; Abdülbaki Gölpınarlı, "Niyazi Mısırî", *İA*, IX, 305-307; İsmet Parmaksızoğlu, "Mehmed Efendi, Vânezâde", *TA*, XXIII, 407.

